The Islamic Journal of Women and the Family
Print ISSN: 2538-6190 Online ISSN: 2717-4085
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

Rulings and Examples of Financial Violence in Marital Relationships from the Perspective of Imamiyyah Jurisprudence

Fezzeh Javadi[1], and **Hassan Shakouri** ✉[2]

1. Department of Family Jurisprudence, Bent al-Hoda Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
   Email: fezzeh.javadi120@gmail.com 0009-0002-5064-1562
2. Corresponding Author, Department of Quran and Hadith, Bent al-Hoda Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
   Email: mhshakoori11@yahoo.com 0000-0003-4407-5779

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 15 June 2025
Received in revised form 26 July 2025
Accepted 27 August 2025
Available online 4 October 2025

Keywords:
the nature of violence,
examples of violence,
financial violence,
marital relationships,
Imamiyyah jurisprudence.

ABSTRACT

Objective: One of the important challenges in contemporary societies is violence in couple relationships, which undermines the foundation of the family and causes serious damage to it. Violence in this context, in physical, mental and financial dimensions, includes behaviors such as assault, humiliation, threats or deprivation of legitimate property, etc. In Imamiyyah jurisprudence, where marital relationships are based on affection and good fellowship, the use of violence within the framework of family relationships is considered contrary to the principle of good fellowship and is prohibited, and has specific jurisprudential and legal consequences. Financial violence is one of the cases that has been less addressed. The present study aims to express the concept of violence from the perspective of Islam and some examples of financial violence in couple relationships and the ruling on these examples based on jurisprudence.

Method: The present study was conducted using a descriptive-analytical method and using library resources.

Results: One of the important themes in this study is to recognize the status of the duties of couples toward each other. The findings of the study show that from the perspective of Imamiyyah jurisprudence, the seizure and encroachment of spouses in each other's financial affairs or the deprivation of each other's financial rights that conflicts with each other's rights is financial violence.

Conclusions: From the perspective of Imamiyyah jurisprudence, the seizure and encroachment of spouses in each other's financial affairs or the deprivation of each other's financial rights that conflicts with each other's rights is financial violence and is impermissible.

Cite this article: Javadi, F., & Shakouri, H. (2025). Rulings and Examples of Financial Violence in Marital Relationships from the Perspective of Imamiyyah Jurisprudence. *The Islamic Journal of Women and the Family,* 13(3), 147-165. https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.21459.2461

© Author(s). retain the copyright and full publishing rights. **Publisher**: Al-Mustafa International University.
DOI: https://doi.org/ 10.22034/ijwf.2025.21459.2461

Introduction

In Islamic teachings, the family is a sacred institution based on affection, mercy, and good fellowship, and its strength plays an important role in the health of the individual and society. One of the most important challenges that can undermine the foundation of the family and harm couples' relationships is the phenomenon of violence. Violence in marital relationships takes various forms and manifests itself in physical, mental, and financial dimensions. Among these dimensions, financial violence has received less attention than other types of violence; while its effects and consequences can affect the stability and peace of the family as much as other types of violence. On the one hand, financial violence is accompanied by unauthorized possession of property, deprivation of financial rights, restriction of access to economic resources, and the creation of financial dependence, and on the other hand, it can pave the way for domination, control, and violation of the rights of one of the spouses. In Imamiyyah jurisprudence, the financial relations of husband and wife are organized based on principles such as financial independence, respect for personal property, observance of mutual rights, and the principle of good conduct. Each spouse has an independent legal and financial personality, and marriage does not result in the loss or limitation of their ownership rights to their property. Therefore, any unjustified seizure, encroachment, or restriction of another's financial rights can conflict with the jurisprudential principles governing marital relations. On the other hand, lack of awareness of the financial rights and obligations of couples and incorrect understandings of concepts such as guardianship, submission, maintenance, and family management pave the way for many violent financial behaviors. Accordingly, explaining the concept of violence from an Islamic perspective, examining the nature of financial violence, and identifying its instances in marital relations from the perspective of Imamiyyah jurisprudence is considered a scientific and social necessity.

Method

The current research was done with descriptive-analytical method and using library resources. In this research, first, the concept of violence and its related concepts, such as obedience, compliance, socializing, and fame, were examined from a lexical and jurisprudential point of view. Then, relying on the verses of the Holy Qur'an, traditions and views of the Imamiyyah jurists, the position of the rights and financial duties of the spouses was explained. In the following, by analyzing jurisprudential sources and rules governing family relationships, examples of financial violence in couples' relationships were identified and the jurisprudence rulings of each were examined. Also, the jurisprudential rules effective in evaluating these behaviors, such as the principle of financial independence, the principle of lack of guardianship, the rule of Taslit, the rule of respect for Muslim property, the rule of non-harm, and the principle of socializing in a good manner, were taken into consideration.

Results

Studies have shown that violence in the Islamic perspective is not limited to physical behavior, but also includes any action against life, property, dignity, natural, social and spiritual rights of individuals. At the same time, Islamic jurisprudence distinguishes between legitimate violence and illegitimate violence. Legitimate violence refers to cases that are applied based on the ruling of Sharia and to achieve legitimate goals, but illegitimate violence includes any violation of Sharia limits and violation of individual rights (Savar Sofla, 2017).

The findings of the study showed that the principle of socializing in a good manner is one of the most important principles for regulating marital relations in Imamiyyah jurisprudence. According to the verses "And consort with them in an honorable manner" (Nisa: 19) and "And for them similar to what is due from them with kindness" (Baqarah: 228), mutual relations between husband and wife should be based on pleasant behavior, mutual respect and respect for each other's rights. Also, the recognition of famous examples is done according to rational custom and within the framework of Sharia standards (Hedayatnia, 2009).

A study of the financial rights and obligations of couples showed that paying alimony is one of the most important financial obligations of men and one of the indisputable rights of women, the legitimacy of which is based on verses, narrations, and the consensus of jurists (Najafi Javaheri, 1983; Tabatabaei, 1412AH; Makki Ameli, 2007; Mousavi Ameli, 1413AH). Also, obedience and acceptance of the man's managerial role within the prescribed Islamic limits are among the duties of the wife. In addition to these rights and obligations, the financial independence of men and women is one of the accepted principles of Imamiyyah jurisprudence, and neither spouse has the right to dispose of the other's property without his consent.

In the section on examples of joint financial violence, the seizure of each other's property by spouses and the damage to the other's property were recognized as the most important examples of financial violence. Any interference with other people's property is contrary to the principle of financial independence and the principle of lack of guardianship, and in the event of damage, it will be a guarantee based on the rule "Whoever destroys another's property, he/she is a guarantor for him/her" (Bojnourdi, 1401AH; Fazel Lankarani, 2004; Najafi Javaheri, 1983).

In examining the financial violence of a husband toward his wife, several cases were identified. First, abandoning alimony, which, despite the fulfillment of the conditions for its obligation, deprives the wife of her inalienable financial right. Imamiyyah jurists have proposed solutions such as judicial coercion, seizure of his property, and in some cases imprisonment to force a man to pay alimony (Sheikh Tusi, no-date; Mousavi Khomeini, 2013; Najafi Javaheri, 1983). Second, creating a shortage in the family's livelihood despite financial means, which contradicts the principle of good social relations and the Quranic command "Let the rich spend according to his wealth" (Talaq: 7). Third, refusing to pay the dowry, which is an indisputable right of the wife, and if the husband demands it and is financially capable, it will be obligatory to pay it (Sheikh Mofid, 1413AH; Morvarid, 1410AH; Najafi Javaheri, 1983). Fourth, unjustified prevention of

women from employment, which is not compatible with their right to economic activity and Islamic conduct (Allameh Majlesi, 1403AH; Ameli, no-date; Sheikh Koleini, 1407AH). Fifth, preventing the wife's financial independence and interfering in the management of her assets, which is in conflict with the principle of lack of guardianship and the rule of Taslit (Hedayatnia, 2007; Sheikh Tusi, no-date) and is contrary to the Quranic command (cf., Nisa: 32).

On the other hand, the research showed that the wife can also commit financial violence against the husband. Among the most important examples of this is claiming ownership of the husband's property and refusing to return his trust property, which is considered an example of betrayal of trust and unauthorized possession of another's property (Ameli, no-date; Sheikh Koleini, 1407AH; Allameh Majlesi, 1403AH; Helli, 1414AH; Sheikh Mofid, 1413AH). Also, restricting the husband's access to his income or preventing him from working and earning an income is another example of financial violence by the wife toward her husband, which contradicts the principle of financial independence and the right of individuals to property.

Conclusions

The results of the study show that financial violence in couples' relationships has a broad concept from the perspective of Imamiyyah jurisprudence and includes any unjustified seizure, encroachment, restriction, or deprivation of the husband's or wife's financial rights and assets. The main basis for evaluating these behaviors is observing the mutual rights of the spouses and adhering to the principle of socializing in a good manner. Financial independence of men and women, respect for the property of individuals, and prohibition of harming others are among the most important principles governing this area. Accordingly, behaviors such as seizing another's property, wasting assets, abandoning alimony, restricting livelihood, not paying dowry, preventing the wife from working and financially independent, claiming ownership of the husband's property, and restricting her access to income are considered examples of financial violence.

Finally, it can be said that from the perspective of Imamiyyah jurisprudence, all of the aforementioned instances conflict with rules such as the principle of socializing in a good manner, the rule of non-harm, the prohibition of harming a believer, respect for Muslim property, and the principle of lack of guardianship, and financial violence in all of these cases is an impermissible behavior that entails religious and legal responsibility. Increasing couples' awareness of their financial rights and responsibilities and correctly explaining jurisprudential teachings can play an important role in preventing the occurrence of this type of violence and strengthening family relationships.

Author participation

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The present article is an extract from the doctoral thesis of Fezzeh Javadi, which was carried out with the spiritual and scientific support of the Vice Chancellor for Research and the Vice Chancellor for Education of the Bent al-Hoda Higher Education Complex. The authors of the article would like to express their gratitude to the Vice Chancellor for Education and the Vice Chancellor for Research of the Bent al-Hoda Higher Education Complex, who provided scientific and spiritual support for the present research.

Ethical considerations

Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study. The authors emphasize that all ethical principles have been observed in conducting and publishing this research. This has been confirmed by all authors.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده
شاپا چاپی: ۶۱۹۰-۲۵۳۸ شاپا الکترونیکی: ۴۰۸۵-۲۷۱۷
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

احکام و مصادیق خشونت‌های مالی در روابط زوجین از دیدگاه فقه امامیه

فضه جوادی[۱]، و حسن شکوری[۲]

۱. طلبه سطح ۴، گروه علمی فقه خانواده، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه:fezzeh.javadi120@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mhshakoori11@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۲

کلیدواژه‌ها:
ماهیت خشونت، مصادیق خشونت، خشونت مالی، روابط زوجین، فقه امامیه.

چکیده

هدف: یکی از چالش‌های مهم در جوامع معاصر، خشونت در روابط زوجین است که تزلزل بنیان خانواده را به‌دنبال داشته و آسیب‌های جدی به آن وارد می‌کند. خشونت در این زمینه در ابعاد جسمی، روحی و مالی، رفتارهایی مانند ضرب و جرح، تحقیر، تهدید یا محرومیت از اموال مشروع و... را شامل می‌شود. در فقه امامیه که روابط زناشویی بر پایه مودت و حسن معاشرت بنا شده است، استفاده از خشونت در چارچوب روابط خانوادگی، مغایر با اصل معاشرت به معروف و ممنوع دانسته شده و پیامدهای فقهی- حقوقی خاصی را به‌دنبال داشته است. خشونت مالی از مواردی است که کمتر به آن پرداخته شده است. پژوهش حاضر با هدف بیان مفهوم خشونت از نظر اسلام و برخی مصادیق خشونت مالی در روابط زوجین و حکم این مصادیق بر مبنای فقهی انجام شده است.

روش: پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

یافته‌ها: از محورهای مهم در این بررسی، شناخت جایگاه وظایف زوجین در قبال یکدیگر است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از منظر فقه امامیه، تصرف و تعدی زوجین در امور مالی یکدیگر و یا محروم کردن یکدیگر از حقوق مالی که در تضاد با حقوق یکدیگر باشد، خشونت مالی است.

نتیجه‌گیری: از منظر فقه امامیه، تصرف و تعدی زوجین در امور مالی یکدیگر و یا محروم کردن یکدیگر از حقوق مالی که در تضاد با حقوق یکدیگر باشد، خشونت مالی است و غیرمجاز می‌باشد.

استناد: جوادی، فضه.، و شکوری، حسن (۱۴۰۴). احکام و مصادیق خشونت‌های مالی در روابط زوجین از دیدگاه فقه امامیه، *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱۳ (۳)، ۱۴۷-۱۶۵. https://doi.org/ 10.22034/ijwf.2025.21459.2461

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.
© نویسندگان.

مقدمه

در آموزه‌های اسلامی، خانواده محیطی مقدس است که بر پایه مودت بنا شده و برای حفظ کارکردهای اساسی خود نیازمند تعاملات سازنده و احترام متقابل است. زندگی خانوادگی گاه با چالش‌هایی همراه است که می‌تواند بر پایداری آن اثر بگذارد. یکی از مهمترین آنها، مسئله خشونت در روابط زوجین است که می‌تواند باعث تخریب روابط و آسیب‌های جدی برای طرفین شود. خشونت در روابط زناشویی شامل طیف وسیعی از رفتارهاست که می‌تواند به شکل‌های مختلف بروز کند. از خشونت جسمی مانند ضرب و جرح گرفته تا خشونت روانی مانند تحقیر و تهدید و خشونت مالی که یکی از انواع کمتر شناخته‌شده و مورد توجه قرار گرفته آن، محروم‌سازی از منابع مالی، محدودیت در دسترسی به درآمد یا دارایی‌ها، منع از اشتغال و... است.

فقه امامیه، حقوق و وظایف هریک از زوجین را به‌روشنی در بعد مالی و غیر مالی مشخص کرده است. در بعد مالی، هر کدام از زوجین استقلال مالی دارند و حق هیچگونه دخل و تصرف در اموال یکدیگر را که سبب آزار و اذیت طرف مقابل شود، ندارند. همچنین مهریه و نفقه از حقوق زن است و مرد به‌عنوان سرپرست خانواده موظف به تأمین معیشت همسر و عدم تضییق نسبت به آن است. زن نیز نمی‌تواند در دسترسی مرد بر درآمد و اموال مرد ایجاد مانع یا محدودیت کند. این امور علاوه بر اینکه می‌تواند زمینه‌ساز وابستگی اقتصادی و آسیب‌پذیری یکی از طرفین شود، خشونتی غیرمجاز است؛ زیرا تقسیم‌بندی خشونت در فقه دو نوع است: خشونت مجاز که شامل اعمال قانون و مجازات‌هایی است که مطابق احکام برای متخلفین در نظر گرفته می‌شود؛ و خشونت غیرمجاز شامل تعدی از حدود و قوانین اسلامی است. خشونت مورد بررسی در مقاله حاضر از نوع خشونت غیرمجاز است.

پژوهش حاضر با هدف بررسی منابع فقهی و تحلیل دیدگاه‌های فقهای امامیه برای شناخت دقیق‌تری از مفهوم خشونت در روابط زناشویی است تا شناسایی مصادیق مختلف خشونت در بعد مالی، چارچوبی برای تعامل صحیح و بدون خشونت در خانواده پیشنهاد دهد. همچنین در این پژوهش تلاش شده است تا با بررسی حقوق و وظایف زوجین به‌ویژه در بعد اقتصادی، درک بهتری از مسئولیت‌های هر کدام از آنها در جلوگیری از بروز این قسم از خشونت و ارتقای روابط خانوادگی حاصل شود. پژوهش حاضر به‌روش توصیفی- تحلیلی انجام و تلاش شد ماهیت خشونت از نظر اسلام و مصادیق خشونت در بعد مالی بین زوجین تبیین و حکم مربوط در هر مورد بیان شود.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری پژوهش

یکی از مشکلات اساسی و از نخستین ناهنجاری‌های رفتاری در روابط انسانی مسئله خشونت است. خشونت به‌معنای اقدام علیه جسم، جان، شرف، مال، حقوق فطری، طبیعی، اجتماعی و معنوی فرد یا افراد، هویت‌ها و هنجارهای اجتماعی است. اینکه آیا در اسلام نیز خشونت به‌همین معناست؟ سؤالی است که نوشتار حاضر درپی پاسخ به آن است. با توجه به پیشرفت جوامع، خواسته‌ها و نوع نگرش زوجین تغییر یافته است. به‌تبع آن، روش‌های برطرف کردن این نیازها نیز دستخوش تغییرات شده است. برای مثال امروزه تمایل زنان به استقلال مالی از سویی و عدم تناسب بین درآمد و مخارج زندگی ازسوی دیگر، سبب شده تا زنان به اشتغال روی آورند و در مواردی عهده‌دار تأمین بخشی از مخارج خانواده شوند. پذیرش یا عدم پذیرش این موضوع می‌تواند باعث بروز رفتار خشونت‌آمیز در بعد مالی بین زن و شوهر شود. عدم آگاهی و فهم نادرست از حقوق و تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر عامل دیگری در بروز چنین رفتارهایی است. به‌همین‌دلیل و برای رفع تصورات نادرست از قوانین فقه، نوشتار حاضر به‌دنبال بیان مفهوم خشونت از نظر اسلام و شناسایی مصادیق و

احکام خشونت مالی بین زوجین از منظر فقه امامیه است.

با توجه به اهمیت موضوع خشونت مالی در روابط زناشویی و تأثیرات آن بر ساختار خانواده و جامعه، بررسی دقیق‌تری از منظر فقه امامیه مورد نیاز است. این موضوع نه‌تنها مسئله‌ای فقهی- حقوقی، بلکه مسئله‌ای اخلاقی و اجتماعی نیز هست که باید به آن توجه شود. برای آگاه‌سازی زوجین از حقوق خود و برای رفع و دفاع از رفتار خشونت‌آمیز وارده از جانب یکدیگر، ضرورت ایجاب میکند چنین پژوهشی انجام شود تا با تبیین ماهیت واقعی خشونت از نظر اسلام با ارتقای میزان آگاهی زوجین و بررسی مصادیق رفتارهای خشونت‌آمیز مالی، احکام مربوط به آن از منظر فقه امامیه تبیین شده و گامی در حل این مشکل در بین زوجین برداشته شود.

در مورد پدیده خشونت در خانواده، کتب، پایان‌نامه و مقالاتی تدوین شده است که برخی از این منابع عبارتند از: *کتاب نفی خشونت علیه زنان و مردان در خانواده از منظر فقه شیعه و اسناد بین‌الملل* (ساور سفلی، ۱۳۹۶) که مفهوم خشونت، اقسام خشونت و علل و پیامدهای انواع خشونت را بررسی کرده و برخی مصادیق خشونت میان زن و مرد را به طور مختصر ذکر نموده است. *کتاب خشونت خانگی* (آقاپور، ۱۳۹۳) که به ریشه یابی و ارائه راهکارهایی برای رفع و کاهش این مشکل می پردازد. در پایان‌نامه *مطالعه تطبیقی خشونت روانی در فقه امامیه و حقوق کیفری ایران و حقوق فرانسه* (شمس‌الدینی، ۱۳۹۶) انواع خشونت روانی بین زوجین بررسی شده است، اما در مورد خشونت‌های مالی بین زوجین بررسی چندانی انجام نشده است.

۱. مفهوم‌شناسی خشونت

هر چند این واژه ریشه در زبان عربی دارد و در *قرآن کریم* به‌کار نرفته است، اما واژگانی که در حوزه معنایی آن قرار دارند مانند «شد، غلظه، غضب، ظلم، ایذاء و...» بسیار استعمال شده است. در فرهنگ‌های لغت عربی، خشونت برگرفته از ماده «خشن» است. در تعریف ماده خشن گفته‌اند: «الخاء و الشین و النون اصل واحد و هو خلاف اللین؛ خاء و شین و نون ماده اصلی و ضد نرمی است» (رازی، ۱۴۲۹هـ.ق، ۱۸۴/۲). «خشن الشئ یخشن خشونه» به معنای درشتی هر چیز است و در برابر نرمی می‌آید (فراهیدی، ۱۴۱۰هـ.ق، ۱۷۰/۴).

واژه خشن در منابع فقهی در ابواب جهاد، صوم، حدود، دیات و اطعمه و اشربه استفاده شده است. شهید ثانی سخن خشن را نوعی خشونت در گفتار و از مقدمات نشوز می‌داند و می‌گوید: «کان تجیبه بکلام خشن بعد أن کان بلین؛ گفتار خود را که با نرمی و آرامی بوده به‌تندی تغییر دهد» (مکی عاملی، ۱۳۸۶، ۴۲۸/۵)، اما واژه خشونت بررسی نشده است و تعریفی از آن به چشم نمی‌خورد. تعاریف موجود مربوط به سایر علوم مانند حقوق و جامعه‌شناسی است که افراد از دیدگاه خاصی به این پدیده نگریسته‌اند. به‌همین‌دلیل در معنای اصطلاحی آن اتحاد نظر وجود ندارد. در فرهنگ حقوقی، خشونت چنین معنا شده است: «استفاده نابهجا و غیر قانونی از قدرت که همراه با شدت، نفرت یا خشم است و مشتمل بر اعمال غیر قانونی نیروی بدنی در برابر حقوق مردم، قوانین و آزادی عمومی است» (بهمن، ۱۳۷۸). در تعریف دیگر خشونت، استفاده عمدی از قدرت و زور، تهدید و اجبار علیه خود، دیگری، گروه یا اجتماع که جراحت، مرگ، آسیب روانی، محرومیت و استضعاف را درپی داشته باشد بیان شده است (سازمان جهانی بهداشت، ۱۳۸۰).

تعریف دیگر از خشونت که جامعیت دارد عبارت است از: «خشونت یعنی، اقدام علیه جسم، جان، شرف، مال، حقوق طبیعی، فطری، اجتماعی و معنوی فرد، افراد، هویت‌ها و هنجارهای اجتماعی». (میرخلیلی، ۱۳۸۷) این تعریف با ذکر واژه اقدام با در برگرفتن اقدامات فیزیکی و غیر فیزیکی، گستره انواع مختلف خشونت فردی، اجتماعی، روحی و غیره را شامل می‌شود و می‌توان آن را نزدیکترین تعریف به مبانی قرآنی و نگرش دین نسبت به خشونت در نظر گرفت. آنچه در *قرآن* آمده است طیف گسترده‌ای از رفتارها مانند ضرب و جرح، قتل، سرقت، افترا، تهمت، زنا و... است که با نام خشونت قرار می‌گیرند و در واقع به ذکر مصادیق پرداخته شده است (ر.ک.، مائده: ۴۵؛ اسراء: ۳۳؛ حجرات: ۱۱؛ نساء: ۱۴۸-۱۴۹؛ نور: ۲).

می‌توان گفت هرگونه اقدامی که به پایمال کردن حقوق انسان‌ها و از بین بردن کرامت ذاتی انسان مانند حق انتخاب، حق آزادی بیان و به‌کارگیری زور غیرقانونی برای تحمیل اراده گروهی بر گروه دیگر می‌انجامد، خشونت تلقی می‌شود که البته خشونت غیر مجاز به‌شمار می‌رود؛ زیرا از دیدگاه فقه، خشونت به دو نوع مجاز یا مشروع و خشونت غیر مجاز یا نامشروع تقسیم می‌شود. خشونت مجاز هر رفتار خشونت‌آمیزی است که به فرمان شرع و عقل بوده و با هدفی مشروع صورت پذیرد و صدورش از انسان از نظر اسلام جایز دانسته شود. این نوع شامل خشونت‌های بازدارنده بوده و تنبیهی برای مجازات افراد مجرم و گنهکار است (ساور سفلی، ۱۳۹۶). هرگونه رفتاری که خارج از محدوده شرع و دستورات اسلام باشد و صدور آن حقی را ضایع و تباه کند خشونت غیر مجاز است (ساور سفلی، ۱۳۹۶) مانند خشونت علیه جان و مال افراد، تجاوز به حقوق و آزادی‌های مشروع دیگران، تجاوز به حریم خصوصی و امنیت، سوء استفاده از قدرت و... .

۲. مفهوم‌شناسی نشوز

نشوز، جمع نشز به‌معنای برتری، برآمدگی و ارتفاع است. (فراهیدی، ۱۴۱۰هـ.ق، ۲۳۲/۶) نشوز به‌معنای اشمئزاز، ناراحت و ناخوش کردن هریک از زن و شوهر نسبت به دیگری و معاشرت ناپسند است (انصاری، ۱۴۱۴هـ.ق، ۴۱۸/۵). همچنین نشوز را به‌معنای مقاومت و تمرد کردن، سرکشی و عدم اطاعت آورده‌اند (قرشی، ۱۴۱۲هـ.ق). در میان فقها تعریف واحدی از نشوز وجود ندارد و مفاهیم مختلفی در این باره وارد شده است. برخی نشوز را به‌معنای خروج یا تعدی زوج یا زوجه از حقوق واجب یکدیگر که مصداق عدم اطاعت از خداوند است، می‌دانند (ر.ک.، مکی‌العاملی، ۱۳۸۶، ۳۵۴/۸؛ نجفی‌جواهری، ۱۳۶۲، ۲۰۰/۳۱؛ طباطبایی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۹۱/۱۲؛ سبحانی، ۱۴۱۶هـ.ق، ۲۹۸/۲؛ یوسفی، بی‌تا، ۱۹۴/۲). برخی نیز نشوز در زوجه را خروج از اطاعت شوهر در امور واجب می‌دانند. برای مثال اینکه زن خود را به تمکین شوهر درنیاورد و چیزهایی را که با تمتع از او سازگاری ندارد از خود برطرف نکند، بلکه ترک نظافت و آرایش خود در صورت تمایل شوهر، از این قبیل می‌باشد و نشوز زوج را علاوه بر امتناع از پرداخت حقوق واجب زوجه در آزار و اذیت وی (ر.ک.، موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ۳۲۹/۲) بدون سبب شرعی می‌دانند (سیستانی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۱۰۶/۳). وجه مشترک تعاریف مذکور، تعدی یکی از زوجین نسبت به حقوق یکدیگر است و نشوز به این معنا تعریف جامعی است.

۳. مفهوم‌شناسی تمکین

واژه تمکین، مصدر باب تفعیل از ریشه «م.ک.ن» است به‌معنای تثبیت کردن، اقتدار بخشیدن، اعطای قدرت و دادن سلطه، قدرت یافتن (طریحی نجفی، ۱۳۶۲، ۲۲۱/۴) و طاعت و اطاعت (حسینی دشتی، ۱۳۸۵، ۶۷۵/۳) است. در دانش فقه، سخن از تمکین در بحث زناشویی مطرح شده و به‌معنای اجابت کردن نیازهای جنسی شوهر از سوی زن و عدم خروج از منزل بی‌اذن شوهر است. تمکین به این معناست که زن در هر زمانی که استمتاع جایز باشد میان خود و همسرش مانع قولی یا فعلی ایجاد نکند (بحرانی، بی‌تا، ۷۱۹/۲). شهید ثانی در مورد عدم خروج زوجه از منزل بدون اذن زوج می‌فرماید: «از جمله حقوق زوج این است که زن بدون اذن شوهر از منزل خارج نشود، اگرچه حتی برای عیادت خانواده‌اش باشد، حتی اگر بیمار باشند یا به‌منظور شرکت در مراسم فوت باشد» (مکی العاملی، ۱۳۸۶، ۴۷۸/۸). برخی تمکین را با قید کامل بودن آورده‌اند: «تمکین کامل عبارت است از: رفع موانع میان زن و شوهر به‌گونه‌ای که اطاعت زن از شوهر در رابطه زناشویی معلوم باشد» (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۱۹۵/۱۱؛ طوسی، ۱۳۸۷، ۱۱/۶؛ مروارید، ۱۴۱۰هـ.ق، ۳۶۳/۲۸).

۴. مفهوم‌شناسی معاشرت و معروف

معاشرت به‌معنای مصاحبت و مخالطه است. (طریحی نجفی، ۱۳۶۲، ۱۸۶/۳) «عاشره معاشره، خالطه و صاحبه؛ با او معاشرت کرد؛ یعنی با او دوستی کرد» (انصاری، ۱۴۱۴هـ.ق، ۵۷۴/۴؛ قرشی، ۱۴۱۲هـ.ق ، ۱/۵). معروف از واژه عرف مشتق شده (انصاری، ۱۴۱۴هـ.ق، ۲۳۹/۹) و به‌معنای معروف و شناخته شده است (قرشی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۳۲۷/۴). معروف، اسم جامع

برای هر چیزی است که در قالب طاعت پروردگار، تقرب به او و نیکی به دیگران شناخته شده است (طریحی، ۱۳۶۲، ۹۳/۶). برخی پذیرش در عقل و شرع را نیز معیار دانسته و معروف را اسم برای هر فعلی می‌دانند که از نظر عقل و شرع پذیرفته شده باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۵۶۱/۱).

۵. مفهوم‌شناسی معاشرت به معروف

معاشرت به معروف از اصولی‌ترین مبنا در رفتار و تعاملات بین زوجین براساس نظر قرآن کریم است که به‌طور صریح در آیه ۱۹ سوره نساء بیان شده است. در آیه ۲۲۸ سوره بقره آمده است: «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِی عَلَیْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ»، که به‌صراحت، شیوه معاشرت متقابل زن و شوهر را برابر و بر مبنای معروف بیان میدارد و برای استحکام بخشیدن به بنیان خانواده، زن و شوهر را مکلف به اجرای این قاعده زیربنایی در روابط خانوادگی می‌کند؛ زیرا از نظر مشهور، واژه معاشرت مفهومی طرفینی دارد، بر وزن مفاعله بوده و یکی از ویژگی‌های این باب همین امر است؛ یعنی مردان با زنان براساس متعارف رفتار کنند و زنان نیز می‌باید با مردان بر پایه معروف معاشرت داشته باشند (رشیدرضا، ۱۹۹۰، ۳۷۴/۴). نکته مهم این است که دایره معنایی واژه معروف، ثابت نیست و شناخت و تعیین مصداق آن مبتنی بر عرف جامعه است، البته تا جایی‌که در تعارض و تقابل با نصوص شرعی نباشد. باتوجه به اینکه عرف در تمام جوامع و در همه مکان‌ها و زمان‌ها ثبات ندارد و معاشرت به معروف در یک فرد با در نظر گرفتن شرایط خانوادگی و اجتماعی او در فردی دیگر با شرایط مختلف تفاوت دارد (هدایت‌نیا، ۱۳۸۸)، در تشخیص معروف در هر عصر و جامعه دو عامل مهم عقل و ملاکات شریعت اسلام راهی مطمئن است.

۶. اقسام خشونت

خشونت جسمی: از بارزترین انواع خشونت که به‌صورت عمد و با زور انجام شده و آسیب جسمی فرد قربانی را به‌همراه دارد و در برخی موارد باعث مرگ فرد خشونت‌دیده می‌شود، خشونت جسمی است. این نوع خشونت می‌تواند کم یا شدید باشد و علائم و نشانه‌ها مشهود یا در صورت کم بودن ناچیز و یا نامشهود باشد. (عظیم‌زاده، ۱۳۸۴) خشونت جسمی یکی از رایج‌ترین و زیان‌آورترین انواع خشونت‌هاست، به‌نوعی که شامل آسیب‌رسانی مستقیم به بدن فرد است و تأثیرات عمیقی بر سلامت و روان فرد می‌گذارد.

خشونت روحی: این خشونت گستره وسیعی دارد. گاه از اهانتی ساده آغاز و تا نابودی شخصیت فرد پیش می‌رود و به‌گونه‌ای است که آثار بر جای مانده از آن همیشه قابل رؤیت و آشکار نیست تا بتوان همانند خشونت جسمی میزان آن را مشخص کرد. برخی معتقدند که خشونت روحی، عملی است که فاعل آن با کاربست فشارهای کلامی و رفتارهای توجیه‌آمیز موجب تحقیر و زیر پا نهادن کرامت انسانی فرد قربانی می‌شود. جراحت فکری و روانی فرد قربانی فرآیند این نوع خشونت است که اضطراب، بیماری‌های روانی و عصبانیت‌های پیاپی را به‌دنبال دارد و باعث خودکشی می‌شود. (منیر، و همکاران، ۱۳۸۸)

خشونت مالی: هرگونه آسیب عامدانه نسبت به اموال شخص را خشونت مالی می‌گویند که در بیشتر موارد با هدف سودجویی صورت نمی‌پذیرد؛ زیرا یا با از بین بردن مال، آن را غیر قابل انتقاع می‌کند یا با محروم ساختن دیگری از دارایی‌هایش مانع از مصرف آن می‌شود و در هر دو حالت سودی حاصل فاعل نمی‌شود؛ یعنی فرد به‌دلیل اعمال خشونت و فرونشاندن خشمش نسبت به طرف مقابل، دارایی‌های وی را مورد تهاجم قرار می‌دهد تا وی را متضرر کند. خشونت مالی ابزاری است برای نمایاندن و اجرای خشونت. (قاسمی روشن، ۱۳۸۹) در این نوع، گاهی رفتارهای خشونت‌آمیز به‌گونه‌ای است که در آن، فردی از نظر اقتصادی زیر فشار، کنترل یا محدودیت قرار می‌گیرد تا استقلال مالی او از بین برود یا به او آسیب مالی وارد شود.

۷. وظایف زوجین از نگاه فقه

۷-۱. وظایف مشترک زوجین

پایداری هر مجموعه مستلزم این است که اعضای آن وظایف خود را به نحو احسن انجام دهند. خانواده نیز که مهمترین نهاد جامعه است از این امر مستثنی نیست و زن و شوهر در آن وظایفی بر عهده دارند. خوش‌رفتاری، پرهیز از هرگونه ترش‌رویی و بداخلاقی و حسن معاشرت از مهمترین وظایف زوجین است. اصل معاشرت به معروف، یکی از مهمترین و اساسی‌ترین قواعد دین اسلام برای ایجاد زندگی مشترک موفق و پایدار است که زوجین ملزم به رعایت آن هستند که در آیات متعدد به آن اشاره شده است. (ر.ک.، نساء: ۱۹؛ بقره: ۲۸۸) هر چند آیات وارده در معاشرت به معروف خطاب به زنان است، اما واژه معاشرت به‌دلیل ساختار واژگانی - باب مفاعله- از مفاهیم دوسویه است که هرگاه قید و پسوندی بدان افزوده نشود گزینه‌های چندی در آن جای می‌گیرد. معاشرت مردان با مردان، زنان با زنان و مردان با زنان در جامعه و مردان با زنان در درون خانواده که مهمترین آنها گزینه اخیر است.

۷-۲. وظایف مختص

۷-۲-۱. وظیفه زوج از نگاه فقه

الف) پرداخت نفقه: یکی از وظایف مهم مرد و از حقوق مالی زن، انفاق وی است که از اصول مسلم دین اسلام بوده و آیات (ر.ک.، احزاب: ۵۰؛ بقره: ۲۳۳؛ طلاق: ۸؛ نساء: ۳۴) و روایات عدیده‌ای (ر.ک.، عاملی، بی‌تا) دلالت صریح بر این موضوع دارند و بر آن ادعای اجماع شده است (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۳۰۱/۳۱؛ طباطبایی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۱۶۳/۳؛ مکی عاملی، ۱۳۸۶، ۴۳۸/۸؛ موسوی عاملی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۴۷۲/۱؛ اصفهانی (فاضل هندی)، ۱۴۰۵هـ.ق، ۵۵۷/۷؛ حسینی روحانی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۳۱۲/۲۲). نفقه، حق و مزیتی است که با توجه به مسئولیت‌های زن در زندگی از جانب شارع مقدس برای او در نظر گرفته شده و زن هیچ مسئولیتی در برابر تأمین مایحتاج زندگی ندارد، خواه از نظر مالی متمکن باشد یا خیر، اما وجوب نفقه منوط بر آن است که عقد دائم یا عقد موقتی باشد و تمکین زن و عدم نشوز وی محقق شده باشد. در مورد شرط اول، اختلافی بین فقها نیست (ر.ک.، مکی العاملی، ۱۴۱۱هـ.ق، حلی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۱۰۳/۳؛ حلی، ۱۳۸۷، ۲۶۶/۳؛ محقق حلی، ۱۴۰۸هـ.ق، ۵۶۸/۲) و بسیاری ادعای اجماع برآن دارند (ر.ک.، طباطبایی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۳۱/۱۰؛ بحرانی، بی‌تا، ۹۶/۲۵؛ اصفهانی (فاضل هندی)، ۱۴۰۵هـ.ق، ۵۵۷/۷۰؛ نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۳۰۱/۳۱؛ خوانساری، ۱۳۵۵، ۴۷۷/۴). در مورد شرط دوم، برخی تمکین را شرط در وجوب می‌دانند (ر.ک.، محقق حلی، ۱۴۰۸هـ.ق، ۵۶۹/۲؛ شهید اول، ۱۴۱۱هـ.ق؛ شهید ثانی، ۱۳۸۶، ۴۶۵/۵).

۷-۲-۲. وظیفه زوجه از نگاه فقه

الف) پذیرش نقش مدیریتی مرد: نیاز به مدیریت و سرپرستی در نهاد زناشویی برای تنظیم روابط بین زوجین امری مسلم است. با توجه به توانایی‌های هر یک از زن و شوهر، این مسئولیت بر عهده مرد نهاده شده و زن نیز ملزم به پذیرش این ریاست و اطاعت از شوهر است؛ مبحثی که در *قرآن* بانام قوامیت مرد به آن تصریح شده است: «الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ» و در ادامه بیان می‌فرماید: «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ؛ زنان شایسته متواضع و فرمانبردارند» (نساء: ۳۴). در تفسیر این آیه آمده است: «قیام مردان بر زنان به این است که مرد تدبیر امور زن و تأدیب و نگهداری وی را عهده‌دار شود و خروج وی از منزل به‌اذن شوهر باشد و زن می‌بایست امر او را تا زمانی که موجب معصیت نگردد، اتیان نماید» (قرطبی، ۱۴۰۵هـ.ق، ۱۶۹/۵). ذکر این نکته ضروری است که پذیرش نقش ریاستی مرد به‌معنای اطاعت در تمام ابعاد زندگی نیست و گستره آن شامل موارد خاصی از جمله تبعیت زن در محل سکونت همسر است. همچنین در خروج از منزل باید مطیع وی باشد و بی‌اذن او از منزل خارج نشود، نه به این معنا که زن اسیر و عبید شوهر بوده و همانند زندانی برای خروج نیاز به اجازه وی دارد؛ اگرچه

برخی چنین حقی را برای مرد قائل هستند (شیخ مفید، ۱۴۱۴هـ.ق).

ب) تمکین: اطاعت زن از شوهر در مسائل زناشویی یا تمکین از اهم وظایفی است که بر عهده وی نهاده شده است. اطاعت در این امر به این معناست که زن باید همواره برای استمتاعات جنسی شوهر آماده باشد و جز در مواقع بیماری یا وجود مانع شرعی نباید از پاسخ‌گویی به خواسته‌های جنسی شوهر سرباز زند. اهمیت این مسئله به‌قدری است که در صورت خودداری زن در انجام روابط زناشویی با همسرش، «ناشزه» است و نفقه او ساقط می‌شود؛ زیرا یکی از شرایط ایجاب نفقه زن، تمکین است. برای ایفای این مسئولیت، مقدمات این عمل و تمام امور مرتبط با این موضوع از باب وجوب مقدمه واجب، لازم‌الاجراست از جمله اینکه همواره پاکیزه باشد، لباس‌های زیبا برتن کند و در مقابل همسرش با آرایش ظاهر شود. بنابراین، برخی واجب می‌دانند که زن، نزد همسرش خود را بیاراید و بوی خوش استعمال کند و هرآنچه موجب بی‌محلی و تنفر شوهر می‌شود از خود دور کند. (ر.ک.، فیض کاشانی، بی‌تا، ۲۸۹/۲؛ عاملی، ۱۳۸۶، ۳۶۰/۸؛ حلی، ۱۳۶۸، ۱۴۲؛ نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۱۴۸/۳۱؛ طباطبایی، ۱۴۱۲هـ.ق، ۱۵۳/۲)

۸. مصادیق خشونت‌های مالی

۸-۱. خشونت‌های مالی مشترک

الف) تصرف زوجین در امور مالی یکدیگر: از موارد رفتارهای خشونت‌آمیز زوجین از بعد مالی، تصرف در مسائل مالی و دارایی‌های یکدیگر است. هرچند به نظر می‌رسد اعمال این نوع خشونت از جانب زوج بیشتر رخ دهد، اما امروزه، وقوع آن علیه زوج نیز روبه افزایش است. برخی از زوجین بر این تصورند که زن و شوهر باید در امور مالی مربوط به دیگری تصرف کنند، به‌ویژه مردان که بنابر باور نادرست خود، تصرف در امور مالی همسر خود را در دایره حق قوامیت می‌دانند. گاه نیز زوجه با تصرف در درآمد زوج یا دیگر دارایی‌های وی، مانع از حق تسلط وی بر آنها می‌شود. هرگونه تعرض و تصرف هر یک از زن و شوهر در اموال دیگری که منجر به آزار و اذیت طرف مقابل شود بر خلاف اصل استقلال مالی زوجین است. بنابراین، غیر مجاز و مصداق خشونت مالی است. هر یک از زوجین دارایی مستقل از یکدیگر دارند و با استناد به تصریح آیه *قرآن* (ر.ک.، نساء: ۳۲)، اصل عدم ولایت و عدم تسلیط می‌توانند آزادانه و بدون دخالت دیگری در آن تصرف کنند.

ب) خسارت به اموال یکدیگر: اختلاف و دعوا امری است که امکان وقوع آن در روابط بین زوجین امری اجتناب‌ناپذیر است، اما در برخی موارد، شدت اختلافات به‌حدی است که زوجین برای فرونشاندن آتش خشم خود درصدد انتقام از دیگری برمی‌آید و به شیوه‌های مختلف، اقدام به ایراد خسارت نسبت به اموال دیگری می‌کند. حال آنکه خسارت و از بین بردن مال دیگری با قصد سوء و از روی عمد مجاز نیست و زن و شوهر نیز اجازه ندارند برای فرو نشاندن خشم خود، انتقام یا تنبیه به اموال یکدیگر صدمه بزنند. بنابر قاعده لاضرر، ایراد ضرر به دیگری جایز نیست و بر مبنای قاعده «من أتلف مال الغیر فهو له ضامن»، هر کس مال دیگری را بدون اجازه او تلف یا مصرف کند و یا مورد بهره‌برداری قرار دهد، ضامن صاحب مال است. (بجنوردی، ۱۴۰۱، ۳/۱؛ فاضل لنکرانی، ۱۳۸۳) مشهور نیز براین نظرند که کسی‌که مال دیگری را تلف کرده است باید همانند آن مال را به صاحبش بدهد، اما اگر مال همانندی ندارد باید قیمت آن را پرداخت کند (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۸۵/۳۷). بنابراین، هر یک از زوجین اگر به اموال دیگری آسیب برساند، ضامن است.

۸-۲. خشونت‌های مالی مختص

۸-۲-۱. خشونت‌های مالی زوج نسبت به زوجه

الف) ترک نفقه: دین اسلام بنا بر تصریح آیات و روایات، مرد را مکلف می‌داند نفقه همسرش را در صورت عقد دائم و تحقق تمکین تأمین کند بیآنکه از فقر یا تمکن مالی همسر سخنی به میان آورد. بنابراین، نفقه از اصول مسلم و مورد اجماع

(ر.ک.، حلی، ۱۴۲۱، ۲۹/۴) در شریعت اسلام است. در برخی مصادیق نفقه اختلافاتی وجود دارد که برخی آن را شش مورد (حلی، ۱۴۲۱، ۲۹/۴)، برخی هشت مورد (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۳۳۱/۳۱) و عده‌ای کمتر یا بیشتر می‌دانند. در هر صورت، مرد از نظر شرعی نمی‌تواند بدون عذر موجه از پرداخت انفاق همسرش سر باز زند مگر در صورت عدم تمکین. اگر مرد به دلایل مختلف مثل بگومگوهای زناشویی یا شاغل بودن همسر و... ، بدون دلیل موجه از پرداخت نفقه وی امتناع ورزد او را از حق مسلّم خود محروم کرده و مورد خشونت مالی قرار داده است. در این صورت زن می‌تواند با مراجعه به دادگاه، احقاق حق کند و دادگاه زوج به پرداخت نفقه همسر مجبور می‌کند که با توجه به مشهود یا پنهان بودن اموال زوج، حکم مختصی اجرا می‌شود.

ب) مشهود بودن اموال زوج: بنابر نظر بیشتر فقها اگر دارایی‌های مرد مشخص باشد، حاکم وی را به پرداخت نفقه مجبور می‌کند و در صورت خودداری مکرر، وی را حبس می‌کند تا راضی به انفاق شود. شیخ طوسی در این باره می‌گوید: «درصورتی‌که مرد باوجود تمکن از پرداخت نفقه، از ادای آن سر باز زند قاضی وی را موظف به انفاق می‌کند و درصورتی‌که باز امتناع ورزید وی را مجبور به پرداخت می‌کند و اگر باز هم استنکاف نماید او را به حبس می‌افکند تا نفقه همسرش را بدهد. اگر حبس نیز مؤثر واقع نشد درصورتی‌که چیزی از جنس نفقه داشته باشد، حاکم آن را به همسر می‌دهد و اگر از غیر جنس باشد با فروش آن نفقه را می‌پردازد» (شیخ طوسی، بی‌تا، ۱۲۹/۵)، «و اگر اجبار ممکن نشد زوجه مجاز است به‌قدر نفقه از مال وی تقاص کند» (موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ۳۴۸/۲). مرحوم نجفی می‌گوید: «اگر مرد دارای مالی آشکار باشد قاضی می‌تواند از آن برداشته و مخارج زن را بپردازد و رضایت وی شرط نیست؛ چون حاکم ولی اوست و لازم نیست او را حبس کند تا خود انفاق نماید» (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۳۸۸/۳۱).

ج) پنهان بودن اموال زوج: اگر زوج متمکن، دارایی خود را پنهان کرده و حاکم نتواند وی را ملزم به انفاق کند، حاکم وی را زندانی می‌کند تا نفقه را بپردازد یا زوجه را طلاق دهد. (محقق حلی، ۱۴۰۸هـ.ق، ۴۲۴/۲؛ نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۳۸۸/۳۱) برخی معتقدند که حبس در قالب مجازات تارک انفاق، معین نشده و راهی است برای احقاق حق، و حاکم (مکی عاملی، ۱۴۴۲) آزاد است به هر شیوه‌ای که مصحلت باشد به تعزیر شوهر بپردازد، اما می‌توان گفت که حبس شوهر در آن زمان با توجه به شرایط و امکانات آن زمان بوده و در شرایط امروزی موارد دیگری می‌تواند جایگزین حبس شود. چنانچه قاعده «التعزیر لکل عمل محرم» گویای همین امر است. در صورت خودداری زوج از پرداخت انفاق، ترک واجب کرده و مرتکب حرام شده است و حاکم می‌تواند برای مجازات، هر نوع تعزیری اعم از حبس و... در نظر بگیرد.

د) ضیق در معیشت: در برخی خانواده‌ها گاه به‌دلیل تفکرات نادرست و برجا مانده از آبا و اجداد و یا ویژگی‌های فردی و... زوج با وجود برخورداری از توانایی مالی، مخالف با زندگی توأم با آسایش بوده و همسر و خانواده‌اش را از نظر مخارج زندگی در تنگنا قرار می‌دهد. برخی دیگر نیز به‌دلیل خساست حاضر به تهیه مایحتاج زندگی براساس نیاز و شأن زوجه نیستند؛ چنین شخصی با شانه خالی کردن از پرداخت هزینه‌های همسرش به او فشار می‌آورد. در *قرآن* آمده است: «لینفق ذو سعه من سعته؛ هر کس دارای وسعت مالی است باید طبق وسعت خود نفقه دهد» (طلاق: ۷). آیه به‌صراحت دال بر این مطلب است که فردی که وسعت مالی دارد، نمی‌تواند همسرش را در مضیقه قرار دهد. از موارد حسن معاشرت که رعایت آن بر شوهر واجب است، در حیطه انفاق بر همسر است. وقتی مردی بخل ورزیده درحالیکه قدرت بر تأمین زندگی به نحو احسن را دارد از این قاعده تخلف کرده است و به‌روشنی می‌توان آن را مصداق سوء معاشرت و غیر مجاز دانست.

هـ) ترک پرداخت مهریه: مهریه از حقوق مسلم زوجه است که به‌مجرد انشای عقد به ملکیت وی درآمده و پرداخت آن، دینی بر عهده زوج است. (شیخ مفید، ۱۴۱۳هـ.ق) اگر زوجه مهریه را مطالبه کند (در صورت تمکن)، مرد ملزم به تسلیم مهر است، اما در عرف و جامعه امروزی پرداخت مهریه بیشتر هنگام طلاق مشاهده می‌شود و به‌ندرت مواردی یافت می‌شود

که بعد از انعقاد زوجیت، مهریه به زن اعطا شود، درحالیکه ازنظر فقهی- حقوقی، زن بعد از نکاح مستحق دریافت آن از جانب شوهر است. برخی از زنان به‌دلیل عدم آگاهی از این امر، خود را از حق مسلم خویش محروم کرده و مورد خشونت از سوی همسران قرار می‌گیرند. مهریه مایملک خاص زوجه است که ترک پرداخت آن در قرآن، ظلم و گناهی آشکار خوانده شده است (ر.ک.، نساء: ۲۱و۲۰). مهریه از جنس دیون بوده و زمان وصول آن، استطاعت مرد است. در صورت مطالبه زوجه و تمکن، مرد باید مهر را تسلیم کند و اگر کوتاهی کند ضامن و غاصب است (مروارید، ۱۴۱۰هـ.ق، ۳۳/۱۵). در صورت خودداری زوج از پرداخت مهریه، در منابع فقهی راهی در پیش روی زوجه قرار داده شده است و آن عبارت است از: امتناع از تمکین. بنابر نظر مشهور فقها، زن می‌تواند تا زمان دریافت مهریه از تمکین خودداری کند (محقق حلی، ۱۴۰۸هـ.ق، ۲۶۹/۲؛ نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۴۲/۳۱؛ حلی، بی‌تا، ۴۱۳/۳؛ فاضل هندی (اصفهانی)، ۱۴۰۵هـ.ق، ۴۱۰/۷؛ سبزواری، ۱۴۰۶، ۱۵۹/۲۵؛ انصاری، ۱۳۷۵؛ حلی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۷۴/۳؛ موسوی عاملی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۱۹۱/۸؛ شیخ مفید، ۱۴۱۳هـ.ق) مشروط بر اینکه مهر مؤجل نباشد و نزدیکی صورت نگرفته نباشد. برخی در صورت حال بودن مهر، زوجه را مجاز به مطالبه آن بعد از عقد و خودداری از تمکین تا زمان دریافت می‌دانند، اما در صورت مؤجل بودن مهر، زن چنین حقی ندارد، حتی اگر قسمتی از مهر حال باشد (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۴۴/۳۱).

و) منع از اشتغال: با افزایش سطح تحصیلات زنان، تغییر شیوه زندگی و نوع نگرش افراد، تمایل زنان به اشتغال به‌ویژه در خارج از محیط خانه بیشتر شد. این مسئله در برخی خانواده‌ها امری پذیرفته شده است، ولی در مواردی با مخالفت مردان واقع می‌شود بی‌آنکه دلیل موجه شرعی بر مخالفت داشته باشند و زنان نیز به‌دلیل عدم آگاهی از حق مسلّم خود محروم می‌مانند؛ زیرا دین اسلام پرداختن زن به فعالیت اقتصادی را به‌مثابه یک اصل و حق پذیرفته است. آیه ۲۲ سوره نساء و آیه ۱۰ سوره جمعه، روایات (ر.ک.، علامه مجلسی، ۱۴۰۳هـ.ق، ۹/۱۰۰؛ عاملی، بی‌تا، ۲۳۶/۱۷؛ شیخ کلینی، ۱۴۰۷هـ.ق، ۳۱۱/۵) و سیره پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام حاکی از جواز اشتغال زنان است و محروم کردن زنان از اشتغال بدون دلیل شرعی، مصداق بارزی از خشونت مالی است، به‌ویژه اگر ممانعت از اشتغال زن به این دلیل باشد که مرد تمایل به استقلال مالی زن نداشته باشد و بخواهد او را همیشه وابسته به خود قرار دهد. هرچند تأمین مایحتاج زن یکی از وظایف مرد است و از این نظر هیچ منتی بر عهده زن نیست، ولی تمایل زنان به کسب و کار و درآمدزایی به‌ویژه اگر مرتبط با تحصیلشان باشد، حقی است که اسلام آن را به‌رسمیت شناخته و مرد مجاز نیست با مخالفت بی‌دلیل، همسرش را از حق مسلم خود محروم کند.

ز) ممانعت از استقلال مالی: در دین اسلام، زن و مرد در امور مالی، استقلال و آزادی کامل دارند. عقد زوجیت نیز در روابط مالی زوجین تأثیری ندارد و استقلال مالی زن بعد از نکاح نیز ثابت است. (هدایت‌نیا، ۱۳۹۵) برخی از شوهران به‌دلیل عدم آگاهی از گستره حق قیمومت یا سوء استفاده از آن، خود را به ممانعت از استقلال مالی زن به شیوه‌های مختلف مجاز می‌دانند. گاه با دخل و تصرف در دارایی‌های وی مانند ارث، گاه نیز با ترک پرداخت مهریه و یا مخالفت در زمینه اشتغال یا بالعکس اشتغال وی را می‌پذیرند، ولی به او اجازه نمی‌دهد که به‌طور مستقل به مدیریت امور مالی خود بپردازد و اینگونه در حق وی اعمال خشونت می‌کنند. در اسلام، زنان نیز همانند مردان، صلاحیت مالکیت و مدیریت دارایی‌های خود را دارند و می‌توانند هرگونه دخل و تصرفی در اموالی که با ارث، مهریه و... کسب کرده‌اند، داشته باشند (شیخ طوسی، بی‌تا، ۲۸۵/۳)؛ زیرا بر مبنای اصل عدم ولایت، هیچکس بر دیگری ولایت ندارد مگر آنکه از سوی شارع مقدس جعل شده باشد. بنابراین، شوهر مجاز به هیچگونه دخل و تصرف در مایملک و دارایی‌های زن نیست. قاعده تسلیط نیز دلالت بر آزادی زن و مرد در تصرف در اموال خود است. براساس قاعده احترام، تصرف در مال غیر، مبنی بر رضایت صاحب آن است و در صورت عدم رضایت وی، هرگونه استفاده از آن حرام خواهد بود (اسلامی‌زاده و رشوندبوکانی، ۱۳۹۵).

۸- ۲- ۲. خشونت‌های مالی زوجه نسبت به زوج

الف) مالکیت دارایی‌های شوهر: امروزه در جامعه موارد متعددی پیش می‌آید که مردان به‌دلایل مختلف، کل یا بخشی از اموال خود را به‌نام همسرشان می‌کنند، اما نه برای تملیک. در واقع به‌نوعی آن را نزد آنها به‌امانت می‌گذارند، اما هنگام مطالبه استرداد اموال، زوجه نپذیرفته و ادعای مالکیت می‌کند. حال آنکه هر یک از زوجین بر دارایی خود مالکیتی مستقل از طرف مقابل دارد، حتی اگر زوج دارایی‌های خود را در اختیار زوجه گذاشته باشد، مالکیتش باقی است و از بین نرفته است. او به‌دلیل اعتمادی که به همسر خود داشته اموال خود را بهامانت نزد وی سپرده است و در مقابل، با سوءاستفاده و تصرف غاصبانه و قسمی از خشونت از جانب زوجه مواجه شده است. یکی از وظایف زن، حفاظت از اموال شوهر است و وقتی زوجه بر خلاف وظیفه خود عمل کند، عمل وی مصداقی از خیانت در امانت شمرده می‌شود که با توجه به آیات (ر.ک.، انفال: ۲۷؛ نساء: ۵۸؛ بقره: ۲۸۳)، روایات (ر.ک.، عاملی، بی‌تا، ۶۸/۱۹؛ شیخ کلینی، ۱۴۰۷هـ.ق، ۱۵۲/۲؛ علامه مجلسی، ۱۴۰۳هـ.ق، ۱۷۱/۷۲) و عقل جایز نیست (حلی، ۱۴۱۴هـ.ق، ۱۴۷/۱۲) و مستوجب تعزیر (شیخ مفید، ۱۴۱۳هـ.ق) است.

ب) منع و محدودیت در دسترسی به درآمد: دین اسلام مردان را عهده‌دار تأمین معاش خانواده کرده و بالتبع مسئولیت‌های ناشی از آن مانند مدیریت در امور مالی و مخارج را نیز در اختیار او قرار داده است، اما گاه در خانواده‌هایی که زوجه در آن اقتدار بیشتری دارد زوجه با تصاحب کل یا بخش اعظم درآمد شوهر، به وی اجازه دسترسی آزادانه در آن را نمی‌دهد. برای مثال، زوج را اجبار می‌کند تا درآمد خود را در اختیار او قرار دهد و خودش مخارج خانواده و حتی مصارف شخصی زوج را بپردازد. قسم دیگر اینکه زوجه با ممانعت از اشتغال زوج از کسب درآمد وی جلوگیری می‌کند و این امر به این شکل است که از خروج از منزل شوهر برای پرداختن به فعالیت اقتصادی جلوگیری می‌کند یا با مشخص کردن ساعات خروج وی از منزل ساعات کاری و در نتیجه میزان درآمد او را محدود می‌کند و اینگونه سطح دسترسی به درآمد را برای زوجه مورد دخل و تصرف قرار داده و زوج را مورد خشونت مالی قرار می‌دهد.

با توجه به اصل عدم تسلیط، زوجه مجاز به هیچگونه تصرف در درآمد زوج نیست و هرگونه تصرف در درآمد او مبنی بر رضایت اوست وگرنه مصداق بارز سرقت و غصب اموال بوده و جایز نیست. در مورد قسم دوم نیز یعنی، محدود کردن خروج از منزل زوج برای کسب و کار و ممانعت و محدودیت در درآمدزایی، چنین حقی ندارد؛ زیرا در دین اسلام تنها زوج حق دخالت در خروج از منزل نسبت به زوجه و جلوگیری از آن در موارد موجه را دارد و زوجه مجاز به چنین عملی نیست.

نتیجه‌گیری

خشونت در روابط زوجین، یکی از معضلات جامعه امروزی است که در ابعاد جسمی، روحی و مالی به‌وقوع می‌پیوندد که قسم اخیر آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در این قسم، تصرف در امور مالی یکدیگر و وارد کردن خسارت به اموال از بارزترین مصادیق این قسم در روابط بین زوجین است. زوج نیز با خودداری از انفاق همسر، ضیق در معیشت، ترک پرداخت مهریه، ایجاد مانع در مستقل شدن زوجه و اشتغال وی نسبت به او اعمال خشونت می‌کند. در مقابل، زوجه با ایجاد مانع و محدودیت در دسترسی به درآمد و ادعای مالکیت نسبت به اموال زوج نسبت به او خشونت می‌ورزد. در فقه امامیه، تمام موارد مذکور در تضاد با اصول و قواعد حاکم از سوی شارع از جمله معاشرت به معروف است. بر مبنای قواعد فقهی لاحرج، لاضرر، حرمت ایذاء مؤمن و... اعمال خشونت در همه موارد، غیر مجاز و مستوجب عقوبت الهی خواهد بود. همچنین در نوشتار حاضر مشخص شد که برخی رفتارها ممکن است از نظر عرف، رفتار خشونت‌آمیز باشند، اما از نظر شرع، خشونت شمرده نشوند و یا بالعکس از منظر شرع، رفتاری خشن باشند، ولی عرف آن را عمل خشونت‌آمیزی تلقی نکند. چنانچه ممکن است عرف، ترک نفقه در صورت نشوز زوجه را خشونت بداند، حال آنکه شرع چنین امری را جایز می‌داند.

پیشنهادها: با توجه به ونتایج حاصل از پژوهش حاضر و وجود خلاءهای موجود آموزشی و پژوهشی در مسئله مورد بررسی، راه‌کارهای زیر برای رفع آنها پیشنهاد می‌شود:

- آموزش حقوق و تکالیف مالی زوجین بر مبنای فقه امامیه در قالب طراحی و اجرای کارگاه‌های آموزشی فقهی؛
- ارائه آموزش‌های فقهی در حوزه حقوق مالی زنان و مردان مانند مالکیت مستقل زن، حق نفقه و حرمت تصرف بدون اذن در مال دیگری در مراکز مشاوره قبل از ازدواج یا در رسانه‌های دینی؛
- تدوین لیستی از مصادیق رایج خشونت مالی در قالب فتاوای مراجع، نظرات فقهی و مقایسه با عرف عقلایی.

ملاحظات اخلاقی

پیروزی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوء رفتار علمی

مواردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی (پلجیاریسم) و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان به‌صورت مساوی در طراحی پژوهش، نگارش مقاله و ویرایش نسخه‌های نهایی مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

مقاله پیش رو حاصل رساله مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری فضه جوادی است که با حمایت معنوی و علمی معاونت پژوهش و معاونت آموزش مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی انجام شده است. نویسندگان مقاله، از معاونت آموزشی و معاونت پژوهشی مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی که حامی علمی و معنوی پژوهش حاضر بودند، قدردانی می‌کنند.

منابع

قرآن کریم (۱۳۸۴). مترجم: الهی قمشه‌ای، مهدی. تهران: انتشارات جاجرمی.

اصفهانی، محمدبن حسن (فاضل هندی) (۱۴۰۵هـ.ق). *کشف اللثام*. قم: نشر اسلامی.

آقایی، بهمن (۱۳۷۸). *فرهنگ حقوقی بهمن*. تهران: کتابخانه گنج دانش.

انصاری، محمد بن مکرم بن منظور (۱۴۱۴هـ.ق). *لسان العرب*. بیروت: دار صادر.

انصاری، مرتضی (بی‌تا). *کتاب النکاح*. قم: نشر تراث الشیخ الاعظم.

بحرانی، یوسف (بی‌تا). *الحدائق الناضره*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین.

جباری، فهیمه.، و حمیدی، ناصر (۱۳۸۷). *ارتباط مؤثر ارتباط موفق*. قزوین: سایه گستر.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). *زن در آیینه جلال و جمال*. قم: مرکز نشر اسراء.
حاج سید جوادی، احمد صدر (۱۳۸۵). *دایرةالمعارف تشیع*. تهران: نشر شهید سعید محبی.
حرعاملی، شیخ محمدبن حسن (بی‌تا). *وسائل الشیعه*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
حسینی دشتی، سید مصطفی (۱۳۸۵). *معارف و معاریف*. تهران: مؤسسه فرهنگی آرایه.
حسینی روحانی، سید محمدصادق (۱۴۱۲هـ.ق). *فقه الصادق*. قم: المطبعه العلمیه الکمیه.
حلّی، محمدبن حسن‌بن یوسف (۱۳۸۷). *إیضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد*. محقق/ مصحح: موسوی کرمانی، سید حسین.، اشتهاردی، علی‌پناه.، و بروجردی، عبدالرحیم. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
حلی، ابن فهد (۱۴۱۳هـ.ق). *المهذب البارع*. محقق: عراقی، مجتبی. قم: جامعه مدرسین.
حلی، حسن‌بن یوسف (۱۳۸۶). *تبصره المتعلمین*. تهران: انتشارات فقیه.
حلی، حسن‌بن یوسف (۱۴۱۳هـ.ق). *قواعد الاحکام*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
حلی، حسن‌بن یوسف (۱۴۱۴هـ.ق). *تذکره الفقها*. قم: مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث.
حلی، نجم‌الدین جعفربن حسن (۱۴۰۸هـ.ق). *شرایع الاسلام*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
خوانساری، احمد (۱۳۵۵). *جامع المدارك فی شرح المختصر النافع*. تهران: مکتبة الصدوق، چاپ دوم.
رازی، احمدبن فارس (۱۳۹۹). *معجم مقاییس اللغه*. محقق: محمدهارون، عبدالسلام. قم: دار الفکر.
راغب اصفهانی، أبوالقاسم حسین بن محمد(۱۴۱۲هـ.ق). *المفردات فی غریب القرآن*. محقق: صفوان عدنان الداودی، دمشق بیروت: دارالقلم، الدار الشامیة، الطبعة الأولی.
راوندی، قطب‌الدین (۱۳۹۷). *فقه القرآن*. محقق: حسینی، سید احمد. قم: مکتبه آیت‌الله مرعشی.
رشید رضا، محمد(۱۹۹۰). *تفسیر المنار*. مصر: الهیئة المصریة العامة للکتاب.
سازمان جهانی بهداشت (۱۳۸۰). *خشونت علیه زنان*. مترجم: شهرام رفیعی‌فر، سعید پارسی‌نیا. تهران: نشر تندیس.
ساور سفلی، زهرا (۱۳۹۶). *نفی خشونت علیه زنان و مردان در خانواده از منظر فقه شیعه و اسناد بین‌الملل*. تهران: انتشارات نظری.
سبحانی، جعفر (۱۴۱۶هـ.ق). *نظام النکاح فی الشریعه الاسلامیه الغراء*. قم: مؤسسه الامام الصادق علیه‌السلام.
سلامی زاده، فاطمه.، و رشوندبوکانی، مهدی(۱۳۹۵). *قاعده احترام در فقه امامیه*. کنفرانس ملی فقه، حقوق و روانشناسی.
سیستانی، سید علی (۱۴۱۳هـ.ق). *منهاج الصالحین*. مشهد: پیام طوس، مکتب آیه الله العظمی السید السیستانی.
شیخ کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷هـ.ق). *اصول کافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
شیخ مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳هـ.ق). *المقنع*. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید رحمه‌الله.
طباطبائی حائری، سید علی (۱۴۱۲هـ.ق). *ریاض المسائل فی بیان أحکام الشرع بالدلائل*. قم: مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
طریحی نجفی، فخرالدین (۱۳۶۲). *مجمع البحرین*. محقق: حسینی، سید احمد. تهران: انتشارات مرتضوی.
طوسی، ابن حمزه (۱۴۰۸هـ.ق). *الوسیله*. قم: منشورات مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی.
طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (بی‌تا). *الخلاف*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۳۸۷). *المبسوط فی فقه الإمامیة*. محقق/گردآورنده: محمدتقی کشفی (حاشیه نویس)، محمدباقر بهبودی(محقق). تهران: المکتبة المرتضویة لإحیاء الآثار الجعفریة.
عظیم‌زاده، شادی (۱۳۸۴). *حمایت کیفری از زنان در برابر خشونت*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه تهران.
علامه مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳هـ.ق). *بحارالانوار*. بیروت: دار الاحیاء التراث.
فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۸۳). *القواعد الفقهیه*. قم: مرکز فقه الائمه الاطهار علیهم‌السلام.
فراهیدی، خلیل‌بن احمد (۱۴۱۰هـ.ق). *العین*. قم: مؤسسه دار الهجره.
قاسمی روشن، ابراهیم (۱۳۸۲). همسر آزاری، رفتارشناسی آزار علیه شوهر، *مطالعات راهبردی زنان*، شماره ۲۰.
قرشی، سید علی‌اکبر (۱۴۱۲هـ.ق). *قاموس قرآن*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
مروارید، علی‌اصغر (۱۴۱۰هـ.ق). *الینابیع الفقهیه*. بیروت: دار التراث.
مکی العاملی، محمدبن جمال‌الدین (شهید اول) (۱۴۱۱هـ.ق). *اللمعه الدمشقیه*. قم: دار الفکر.
مکی العاملی، زین‌الدین علی (۱۳۸۶). *مسالک الافهام*. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
منیر، محمد داوود.، بادغیسی، وسیمه.، صالحی، عبدالکبیر.، و کاوه، علی احمد (۱۳۸۸). *خشونت خانوادگی، عوامل و راهکارهای مقابله با آن*. تهران: نشر شبکه جامعه مدنی.

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۲). *تحریر الوسیله*. قم: مطبعه مؤسسه العروج.
موسوی سبزواری، عبدالاعلی (۱۳۸۸). *المهذب الاحکام*. قم: دار التفسیر.
موسوی عاملی، سید محمدبن علی (۱۴۱۳هـ.ق). *نهایه المرام*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
میرخلیلی، سید محمود (۱۳۸۷). *خشونت و مجازات*. قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
نجفی جواهری، شیخ محمدحسن (۱۳۶۲). *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
هدایت‌نیا، فرج‌الله (۱۳۸۶). *حقوق مالی زوجه*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
یوسفی، شیخ حسن بن أبی طالب (بی تا). *کشف الرّموز*. محقق: شیخ علی پناه اشتهاردی، قم: مؤسسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین.